

ANDRIUS JURKEVIČIUS

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Žyrovičių evangelija – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI a. rankraštinis paminklas¹

Anotacija. Žyrovičių evangelija, dabar saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, yra vertingas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI a. rankraštinis paminklas. Ji taip pavadinta pagal Baltarusijos Slanimo rajono Žyrovičių kaimą, kurio vienuolyne buvo ilgą laiką. Straipsnyje apibendrinamos žinios apie Žyrovičių evangelijos saugojimo istoriją, šio rankraštinio paminklo tapybinius elementus, rašto bei kaligrafijos savybes. Jos bus pravarčios Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje kuriamo Lietuvos knygos ir mokslo minties muziejaus *Bibliopolis* lankytojams – Žyrovičių evangelija yra vienas iš būsimos *Bibliopolio* lobyno eksponatų.

Esminiai žodžiai: rankraštis; Žyrovičiai; Brestas; Evangelija; Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

Šiame straipsnyje pristatoma Žyrovičių evangelija (dar kitaip vadinama Sapiegų evangelija). Tai rankraštinis paminklas, rašytas bažnytine slavų kalba, pusustaviu. Evangelijos rankraštį sudaro 404 lapai, kurių ilgis yra 31,1 cm, o plotis – 20,5 cm. Evangelijos originalas šiuo metu saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Rusiškų rankraštnių knygų fonde (fondo numeris 19, bylos numeris 32) [1]. Restauruojant Žyrovičių evangeliją, jos lapai buvo išrišti ir sutvarkyti. Ji ir šiuo metu saugoma neįrišta, nes originalus viršelis neišlikęs.

Žyrovičių evangelija taip pavadinta pagal Baltarusijos Slanimo rajono Žyrovičių kaimą, kurio vienuolyne ji ilgą laiką buvo saugoma. Kaip minėjome, ši Evangelija dar kitaip vadinama Sapiegų evangelija. Pastarasis pavadinimas susijęs su Evangelijos 376-ame ir 377-ame lapuose įrašytu dokumento tekstu, kurio autorius – žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI a. antros pusės – XVII a. pirmos pusės politinis veikėjas Leonas Sapiega. Tai juridinio pobūdžio raštas, datuojamas 1616 m. rugpjūčio 22 diena. Juo skelbiama, kad Leonas Sapiega padovanojo Žyrovičių vienuolynui žemės valdą ir karčemą [1, lap. 376–377]. Visgi pagal turimus duomenis nėra pagrindo teigti, kad Žyrovičių evangelija būtų buvusi sukurta Leono Sapiegos iniciatyva [12, 15–16].

Iki šiol vyksta diskusijos dėl Žyrovičių evangelijos parašymo laiko ir saugojimo istorijos. Pagal Florianą Dobrianskį, XIX a. pabaigoje parengusį tuometinėje Vilniaus viešojoje bibliotekoje saugomų stačiatikių bažnytinių rankraščių sąvadą, Žyrovičių evangelija buvo sukurta XV amžiuje [10, 41]. Tokios nuomonės laikosi ir kai kurie šiuolaikiniai mokslininkai. Antai baltarusių mokslininkas Viktoras Šmatavas 2007 m. išleistoje dvitomėje enciklopedijoje „Lietuvos Didžio-

¹ Už konsultacijas rengiant šį straipsnį autorius nuoširdžiai dėkingas dr. Rimai Cicėnienei.

ji Kunigaikštystė“, lygiai kaip ir F. Dobrianskis, teigia, jog Žyroviečių evangelija buvo sukurta XV amžiuje [13, 631]. Visgi mokslininkės Nadeždos Morozovos teigimu, ši Evangelija buvo sukurta vėliau, maždaug XVI a. viduryje (antrame trečdalyje). Kuo parentas minėtos mokslininkės teiginys? Žyroviečių evangelijos popieriuje aptinkamas vandenženklis „Šernas“, leidžiantis jį (tuo pačiu ir pačios Evangelijos parašymo laiką) datuoti būtent XVI a. viduriu (antru trečdaliu) [8, 171; 9, 83–84]. Toks datavimas, manome, yra ištis pagrįstas.

Baltarusių mokslininkas Aleksandras Suša iškėlė prielaidą, kad Žyroviečių evangelija buvo sukurta XVI a. viduryje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijoje Vilniuje arba Kijevo metropolito aplinkoje ir tik vėliau pateko į Žyroviečių vienuolyną. Ši prielaida remiasi spėjimu, kad itin puošnias Evangelijos miniatiūras turėjo parengti profesionalūs dailininkai. Vargu ar XVI a. viduryje Žyroviečiuose buvo sąlygos sukurti tokio aukšto meninio lygio miniatiūras [12, 17]. A. Sušos iškelta prielaida ištis turi pagrindo.

Iš Žyroviečių evangelijos 295-ame, 296-ame ir 297-ame lapuose įrašyto Smolensko kaštelionaitės Bogdanos Preclavskos rašto, datuojamo 1623 m. gruodžio 15 diena, teksto sužinome apie Žyroviečių priklausomybę Soltanų giminės atstovams, taip pat apie Soltanų ir įvairių kitų asmenų suteiktis Žyroviečiuose buvusiai cerkvei ir vienuolynui [1, lap. 295–297]. Iš kitų šaltinių duomenų yra žinoma, jog Žyroviečių cerkvę dar XV a. antroje pusėje fundavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio bajoras Soltanas (Aleksandras) Aleksandrovičius. Jo užsakyimu 1471–1488 m. buvo sukurtos įvairios rankraštinės religinės knygos [5, 173–183]. Tačiau Žyroviečių evangelijos nebuvo tarp šių knygų, nes ji buvo sukurta vėliau (apie XVI a. vidurį). Taip pat galima atmesti ir istoriografijoje paplitusią versiją, kad ši Evangelija buvo sukurta Kijevo metropolito Juozapo II Soltano aplinkoje [12, 15]. Jis šias pareigas ėjo 1507–1521/22 m. [3, 290–291; 4, 354–355; 7, 353–354; 11, 92], t. y. anksčiau nei datuojama Žyroviečių evangelija.

Dar viena Žyroviečių evangelijos saugojimo istorijos versija yra susijusi su Bresto (dabartinės Baltarusijos pietvakariuose) vietove. Šios versijos kilmė susijusi su Žyroviečių evangelijos pirmajame lape esančiu įrašu, jog ji buvo „pristatyta į Žyroviečių soborą iš Bresto katedros“ [1, lap. 1]. Šį įrašą, anot A. Sušos, reikėtų sieti su XIX a. pirmąja puse. Žlugus Abiejų Tautų Respublikai, 1798 m. Rusijos imperatorius Pavelas I inicijavo naujos Bresto unitų vyskupijos sukūrimą. Ji gyvavo iki 1828 metų, kuomet buvo priskirta Lietuvos (Vilniaus) unitų vyskupijai su centru Žyroviečiuose [12, 10].

Galima daryti prielaidą, kad 1798 m. suformavus Bresto vyskupiją, Žyroviečių evangelija buvo atgabenta iš Žyroviečių į Brestą. Šiai vyskupijai per visą jos gyvavimo laikotarpį vadovavo Jozafatas Bulhakas (1758–1838), 1817 m. tapęs Kijevo unitų metropolitu. Šis asmuo jaunystėje mokėsi būtent prie Žyroviečių vienuolyno veikusioje mokykloje, tad turėjo žinoti apie Žyroviečių evangeliją. Tapęs Bresto vyskupu, Bulhakas galėjo atgabenti šią Evangeliją iš Žyroviečių į Brestą. Taip pat tikėtina, kad 1828 m. panaikinus Bresto vyskupiją, Žyroviečių evangelija buvo grąžinta į Lietuvos (Vilniaus) unitų vyskupijos centrą – Žyroviečius [12, 10–11].

Evangeliją iš Žyroviečių į Brestą perkelti galėjo ir žymus slavistas, paleografas, bibliofilas Mykolas Bobrovskis (1784–1848). Jis itin domėjosi bažnytine slavų raštija, įvairiose vietose ieškojo šios raštijos paminklų. Rusijos valdžiai įtarus Bobrovskį filaretų rėmimu, jis 1824 m. buvo ištremtas iš Vilniaus į Žyroviečių vienuolyną. 1829 m. jis buvo paskirtas Žyroviečių katedrinio protojerėjumi. Iš to meto yra išlikę žinių apie tai, kad Bobrovskis Žyroviečiuose pirko vertingas knygas. Visai galimas daiktas, kad tarp jų buvo ir Žyroviečių evangelija. Taip pat tikėtina, kad būtent Bobrovskis išvežė šią Evangeliją iš Žyroviečių į Brestą, kadangi su pastarąja vietove buvo glaudžiai susijęs. Bobrovskis ėjo Bresto katedrinio kanauninko (protojerėjaus) pareigas. Galų gale, 1833 m. jis buvo išsiųstas į netoli nuo Bresto buvusį Šerešovo miestelį, kur iki gyvenimo pabaigos atlikinėjo parapijos šventiko pareigas [12, 11–12].

Evangelistų Mato, Morkaus,
Luko ir Jono miniatiūros
Žyroviečių evangelijoje.
LMAVB RS F19-32,
lap. 10v, 114v, 185v, 297v

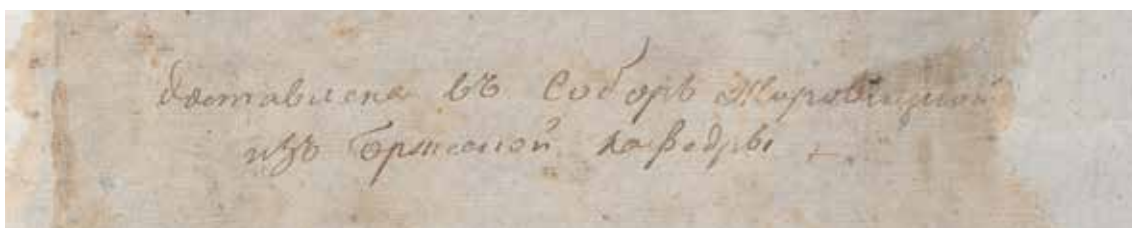

Leono Sapiegos
1616 m. rugpjūčio 22 d.
rašto, įrašyto į Žyroviečių
evangeliją, fragmentas.
LMAVB RS F19-32, lap. 376

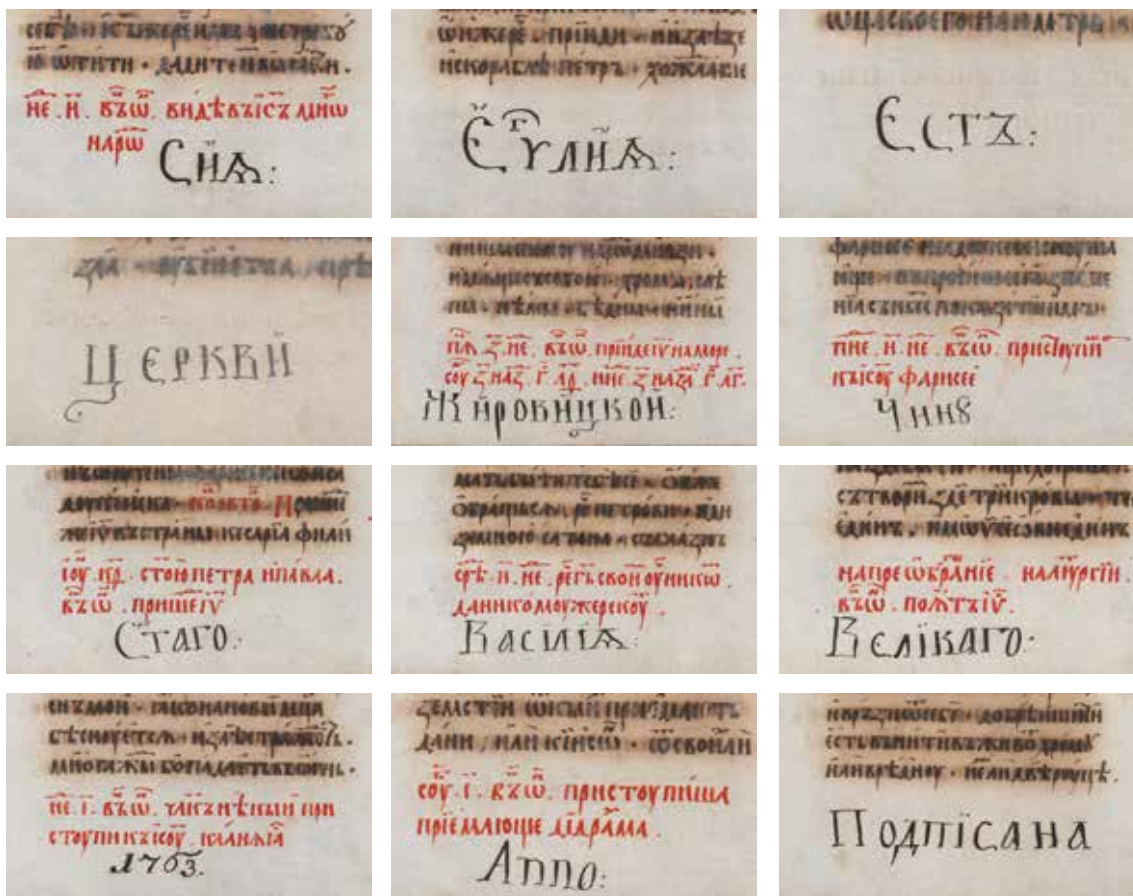
Bogdanos Preclavskos
1623 m. gruodžio 15 d.
rašto, įrašyto į Žyroviečių
evangeliją, fragmentas.
LMAVB RS F19-32, lap. 295v

Vandenženklis „Šernas“.
LMAVB RS F19-32, lap. 10v

Įrašas, skelbiantis, jog Žyrovicų evangelija maždaug XVIII a. pabaigoje arba XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo „pristatyta į Žyrovicų soborą iš Bresto katedros“. LMAVB RS F19-32, lap. 1

Įrašas, skelbiantis, jog „Šita Evangelija yra Žyrovicų Šv. Bazilijaus Didžiojo vardo cerkvės. Parašyta 1763 metais“.
LMAVB RS F19-32, lap. 53-64

Taigi, apibendrinkime turimas žinias apie Žyrovičų evangelijos kilmę ir saugojimo istoriją. Ji buvo sukurta maždaug XVI a. viduryje (antrame trečdalyje), labiausiai tikėtina, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijoje Vilniuje arba Kijevo metropolito aplinkoje. Vėliau Evangelija buvo perkelta į Žyrovičų vienuolyną (čia neabejotinai buvo jau 1616 metais). Maždaug XVIII a. pabaigoje arba XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais ji buvo išgabenta iš Žyrovičų į Brestą, bet po kurio laiko grįžo atgal į Žyrovičius. XIX a. pabaigoje Evangelija jau buvo Vilniuje. Tuo metu ji priklausė Vilniaus viešajai bibliotekai, o šiuo metu priklauso Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekai.

Įdomi ne tik Žyrovičų evangelijos saugojimo istorija, bet ir jos tapybiniai elementai, kuriems būdingas didelis puošnumas ir itin aukštas meninis lygis. Ne paslaptis, jog Viduramžių raštininkai išpuošdavo rankraštinį tekstą pirmąsias raides. Šiuo atžvilgiu Žyrovičų evangelija – ne išimtis. Išpuoštų raidžių yra įvairiose jos vietose. Raidės ornamentuotos mėlynos, žalios, raudonos, oranžinės, rudos, violetinės spalvos piešiniais aukso spalvos fone. Dekoratyvi puošyba liudija, kad Evangelija buvo skirta laikyti ant altoriaus.

Žyrovičų evangelijoje be išpuoštų raidžių esama ir miniatiūrų. Šis rankraštis išsiskiria itin puošniomis ir detalėmis keturių evangelistų – Mato, Morkaus, Luko ir Jono – miniatiūromis. Šių šventųjų ikonografija turi galias tradicijas. Ankstyvosios krikščionybės laikais, formuojantis simbolinei ikonografijai, evangelistus vaizduodavo keturios būtybės: Matą – angelas, Morką – liūtas, Luką – jautis, Joną – erelis. „Apreiškime Jonui taip pat vaizduojamos keturios būtybės, supančios Dievo sostą. Nors jos žinomos kaip apokaliptinės būtybės, nuo seniausių laikų buvo tapatinamos su keturiais evangelistais. Tokį evangelistų vaizdavimą viduramžių Šventojo Rašto aiškintojai grindžia ir pačiu evangelijų pobūdžiu.“ [2] Tačiau Žyrovičų evangelijoje šios ikonografinės tradicijos nesilaikoma. Mato simbolis joje yra angelas, Morkaus – erelis, Luko – jautis, o Jono – liūtas. Taigi Morkaus ir Jono simboliai Žyrovičų evangelijoje yra sukeisti vietomis. Tai kitas tetramorfų vaizdavimo būdas, Evangelijos miniatiūros parengtos pagal Irenėjaus Lioniečio versiją.

Ne mažiau įdomios ir Žyrovičų evangelijos rašto bei kaligrafijos savybės. Kaip minėjome, jos tekstas rašytas bažnytine slavų kalba, pusustaviu. Žyrovičų evangelijos raidėms būdingos griežtos geometrinės formos, jos rašomos tiesiai, o ne pasvirai, kai kurios raidės iškeliamos virš eilutės, naudojami skyrybos ženklai (pavyzdžiui, taškas, kablelis, kabliataškis). Akivaizdu, kad Evangelijos tekstą rašė įgudęs raštininkas.

Žyrovičų evangelijoje yra ir proveniencinių įrašų, liudijančių apie Evangelijos saugojimo, funkcionavimo istoriją. Apie vieną iš tokių įrašų jau užsiminėme. Tai Žyrovičų evangelijos pirmajame lape esantis įrašas, jog Evangelija buvo „pristatyta į Žyrovičų soborą iš Bresto katedros“ [1, 1]. Taip pat esama proveniencinių įrašų, bylojančių apie Evangelijos saugojimą Žyrovičiuose. Antai dešimtame lape aptinkame tokią provenienciją: „Šita knyga – Žyrovičų vienuolyno, Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo cerkvės“ [1, lap. 10], o 53–64 lapuose aptinkame tokią provenienciją: „Šita Evangelija yra Žyrovičų Šv. Bazilijaus Didžiojo vardo cerkvės. Parašyta 1763 metais“ [1, lap. 53–64]. Kiekvienas pastarojo sakinio žodis Žyrovičų evangelijoje išdėstytas kas antro puslapio apačioje.

Į Žyrovičų evangeliją buvo įrašyti ir dviejų juridinio pobūdžio dokumentų tekstai. Apie šiuos dokumentus jau buvome užsiminę. Vienas iš jų yra Evangelijos 376-ame ir 377-ame lapuose įrašytas Leono Sapiegos rašto, datuojamo 1616 m. rugpjūčio 22 diena, tekstas [1, lap. 376–377]. Toliau, 295-ame, 296-ame ir 297-ame lapuose, įrašytas Bogdanos Preclavskos rašto, datuojamo 1623 m. gruodžio 15 diena, tekstas [1, lap. 295–297]. Abu dokumentai yra susiję su Žyrovičiais, tačiau kodėl juos reikėjo įrašyti į Evangelijos tekstą? Viduramžiais buvo paplitusi tradicija patvirtinti įvairius dovanojimus įrašais tuščiose Šventojo Rašto vietose [6, 101–123].

Toks dovanojimų įrašymas turėjo juridinės galios dėl simbolinės ir sakraliosios Šventojo Rašto reikšmės. Tačiau XVII a. papročiai jau buvo pasikeitę. Tuo metu juridinio pobūdžio aktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo tvirtinami valstybinėse institucijose, o dovanojimų įrašymas Šventajame Rašte nebeturėjo jokios juridinės galios. Matyt, abu minėti dokumentai į Žyroviečių evangeliją buvo įrašyti tam, kad būtų išsaugotos žinios apie jų turinį.

Taigi, apibendrinus visa tai, kas buvo išdėstyta šiame straipsnyje, galima daryti išvadą, jog Žyroviečių evangelija yra itin vertingas XVI a. rankraštinis paminklas, susijęs su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra ir istorija. Šios Evangelijos saugojimo istorija, tapybiniai elementai, rašto bei kaligrafijos savybės yra itin įdomios ir gali suteikti vertingos informacijos apie knygos kultūrą buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

1. *Žyroviečių evangelija*. [XVI a. vid.]. 404 lap. LMAVB RS F19-32.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

2. Keturi Evangelistai. In: *Kauno Šv. Kryžiaus (karmelitų) parapija* [interaktyvus] [žiūrėta 2021-05-24]. Interneto prieiga: https://www.karmelituparapija.lt/istorija_daile/vidus/freskos/evangelistai/.
3. MIRONOWICZ, Antoni. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003. 309 p. ISBN 83-89031-39-6.
4. MONČAK, Ihor. *Florentine ecumenism in the Kyivan Church: the theology of ecumenism applied to the individual Church of Kyiv*. Rome: Tip. S.G.S. Istituto Pio XI, 1987. 376 p. (Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae, vol. 63/64).
5. БУБНОВ, Павел. Древнейшие рукописные церковные книги Солтана Александровича жировичского XV в. *Труды Минской духовной академии*, 2018, № 15, p. 173–183. ISSN 1997-3020.
6. ГРУША, Александр Иванович. *Кризис доверия?: появление и утверждение правового документа в Великом Княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.)*. Москва; Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2019. 608 p. (Mediaevalia). ISBN 978-5-98712-845-9.
7. ГУДЗЯК, Борис. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. 426 p. ISBN 966-7034-17-8.
8. МОРОЗОВА, Надежда Афанасьевна. Библиотека Жировичского монастыря: история книжного собрания. In: *Славянская письменность Великого княжества Литовского: характерные черты и специфические особенности*: сборник статей. Составитель Надежда Морозова. Вильнюс: Институт литовского языка, 2014, p. 169–204. ISBN 978-609-411-131-0.
9. МОРОЗОВА, Надежда Афанасьевна. Из истории библиотеки Жировицкого монастыря: жировицкие рукописи в Библиотеке Академии наук Литвы. In: *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры*. Складальнікі Т. А. Дзем'яновіч, Л. І. Доўнар, Т. А. Самайлюк. Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, 2006, ч. 1, p. 80–88. ISBN 985-6798-14-0.
10. *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских*. Составил Ф. Добрянский. Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1882. 533 p.
11. ПАЗДНЯКОЎ, Валерый. Кіеўская праваслаўная митрополія. In: *Вялікае Княства Літоўскае: энцыклапедыя ў двух тамах*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2007, т. 2, p. 91–93. ISBN 978-985-11-0394-8.
12. СУША, Аляксандр Аляксандравіч. Паходжанне Жыровіцкага Евангелія: версіі і факты. In: *Матэрыялы XVI Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў: да 500-годдзя заснавання Жыровіцкага манастыра і бібліятэкі*, Мінск, 15 мая 2020 г. Складальнікі Т. А. Сапега, А. А. Суша, К. В. Суша. Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2020, p. 8–18. ISBN 978-985-7235-27-8.
13. ШМАТАЎ, Віктар. Жыровіцкае Евангелле. In: *Вялікае Княства Літоўскае: энцыклапедыя ў двух тамах*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2007, т. 1, p. 631–632. ISBN 978-985-11-0393-1.

ANDRIUS JURKEVIČIUS

The Zhyrovichy Gospel as a manuscript masterpiece of the 16th-century Grand Duchy of Lithuania

Summary

The village of Zhyrovichy in the territory of nowadays Belarus is a prominent cultural centre of the Grand Duchy of Lithuania, where a monument of written culture known by the name of the Zhyrovichy Gospel had been kept for a long time. Nowadays it is held by the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. It will be the first item in the treasury of exhibits displayed at the Museum of the Lithuanian Book and Scholarly Thought, which is currently being set up at the Library.

In this paper we made a conclusion that the Zhyrovichy Gospel was written not in the 15th century, as some scholars say, but in the middle (the second third) of the 16th century. Although the Zhyrovichy Gospel is deeply connected with Zhyrovichy, it was probably written somewhere else (maybe in Vilnius). It was kept in Zhyrovichy at least since the early 17th century till 19th century and then was brought to Vilnius. However, there was a short period in the late 18th – early 19th century when the Zhyrovichy Gospel was kept in Brest (it was brought from Zhyrovichy to Brest and then back to Zhyrovichy).

This monument of written culture is interesting not only because of its history, but because of its artistic quality, and particular features of its writing and calligraphy. The Zhyrovichy Gospel contains miniatures of the Four Evangelists – Matthew, Mark, Luke, and John. The handwriting in the Gospel can only be described as a great masterpiece. In some empty places on the pages of the Zhyrovichy Gospel one can find the copies of two documents from the 17th century. These documents, as well as provenance records that occur often in the Zhyrovichy Gospel, provide us with valuable material about the history of Zhyrovichy and the history of where the Zhyrovichy Gospel was held. This masterpiece shows the importance of book culture in the territory of former Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: manuscript; Zhyrovichy; Brest; Gospel; Grand Duchy of Lithuania; Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences.

Įteikta 2021 m. gegužę